

Szakmai zárójelentés

1. A kutatás eredményei

1.1. Bevezető megjegyzés

A projekt legfontosabb eredménye a kutatási terv két központi feladatának teljesítése:

- (a) Egyrészt egy új, eredeti és a nyelvészeti elméletalkotás eddig nem vizsgált aspektusainak feltárására alkalmas metaelméleti modell kidolgozása.
- (b) Másrészt e modell különböző nyelvészeti elméletekre való alkalmazása. E két feladatot a következőképpen hajtottuk végre.

1.2. A metaelméleti modell

Több publikációban készítettük elő – így mindenekelőtt Rákosi Csilla monográfiájában,¹ egy terjedelmes előkészítő tanulmányban² és egy sor esettanulmányban³ – a keresett metaelméleti modellt. A kutatás végeredményeként publikáltuk azt a könyvet, amelyben részletesen kifejtettük és számos nyelvészeti példával alátámasztottuk a nyelvészeti elméletalkotás *p-modell-jét*.⁴ A p-modell fő komponensei a következők:

- (a) *A plauzibilis következtetés fogalma.* A nyelvészeti elméletek egyik legfőbb jellemzője, hogy nem épülhetnek olyan bizonyosan igaz premisszákra, amelyekből deduktíve érvényes következtetéssel bizonyosan igaz konklúzióhoz juthatnánk. A nyelvészeti adatokról folyó jelenlegi vita – melyet több publikációban elemeztünk – egyértelműen kimutatta, hogy a nyelvészeti elméletekben felhasznált adatok rendszerint bizonytalanok, hiányosak és/vagy ellentmondásosak. Ilyen esetekben nem áll rendelkezésünkre a demonstratív következtetésekhez – vagyis a deduktíve érvényes és bizonyosan igaz premisszákból kiinduló, s így biztosan igaz konklúzió levonásához – szükséges információhalmaz. Ha azonban a következtetések elfogadhatóságának mércéjéül nem a konklúzió (a premisszák által hipotetikusán vagy ténylegesen biztosított) igazságát tesszük meg, hanem annak plauzibilitását, akkor egyértelművé válik, hogy a nyelvészeti elméletek argumentációs szerkezetének alapvető egységei a plauzibilis következtetések. A plauzibilis következtetések premisszái plauzibilis kijelentések – pl. a mindenkori adatok, az adatok alapján indukció segítségével megfogalmazott általánosítások, az adott elmélet hipotézisei, stb. –, melyek nem képesek ugyan biztosítani a konklúzió bizonyosságát, azonban (legalábbis bizonyos kontextusokban) plauzibilissé teszik a konklúziót.
- (b) *A plauzibilis következtetések heurisztikus funkciója.* A plauzibilis következtetések a problémamegoldás eszközei, és ennek megfelelően heurisztikus funkciót töltenek be. E funkciójukat – mint arra Pólya és Rescher rámutattak – azáltal látják el, hogy a konklúzió tartalmazhat olyan információt is, amely még implicit módon sem adott az ismert premisszákból. Így a plauzibilis következtetések új tudás megszerzéséhez vezetnek.

¹ Rákosi Cs.: *Nyelvészet és argumentációelmélet*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005, 192 pp.

² Kertész A. & Rákosi, Cs.: Adatok, evidencia és plauzibilis érvelés a nyelvészetben. In: Csatár, P. & Pethő, G. (szerk.): *Szemantikai intuíciók mint nyelvészeti adatok*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 49-94.

³ L. az 1.3. pontot.

⁴ Kertész A. & Rákosi Cs.: *Adatok és plauzibilis érvelés a nyelvészetben*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2008, 264 pp.

- (c) *A plauzibilis következtetések dinamizmusa.* A plauzibilis következtetések dinamikusak, mivel a premisszák plauzibilitásának változásával megváltozik a konklúzió plauzibilitásának mértéke is: plauzibilisebbé vagy kevésbé plauzibilissé válik. Minél plauzibilisebbek a premisszák, annál plauzibilisebb a konklúzió; minél kevésbé plauzibilisek a premisszák, annál kevésbé plauzibilis a konklúzió.
- (d) *A kontextus.* A plauzibilis következtetések alkalmazhatósága függ egy sor olyan további tényezőtől, amelyek figyelembe vétele releváns részét képezi plauzibilitásuk megítélésének és ez motiválja a *kontextus* fogalmának bevezetését. A kontextus felöleli az egy adott pillanatban érvényes metodológiai elveket, azaz például a kijelentések elfogadhatóságának kritériumait, a megengedett következtetéstípusokat, az elfogadott következtetéstípusok releváns tulajdonságaira vonatkozó módszertani szabályokat (az alkalmazható logikai, szemantikai stb. rendszereket, a természetes nyelvi állítások logikai fordításának módszereit), az ellentmondások kezelésének módszereit, az adatforrások megbízhatóságának kritériumait stb.; a megbízhatónak ítélt forrásokat; valamint a rendelkezésünkre álló kijelentéseket és releváns tulajdonságaikat.
- (e) *A plauzibilis érvelés fogalma.* Az információs alul- és/vagy túldetermináltságot mutató, azaz határozatlan plauzibilitási értékű kijelentéseket tartalmazó és/vagy ellentmondásos kontextust nevezük problematikusnak. A plauzibilis érvelést olyan eljárásként értelmezzük, amelynek célja egy problematikus kontextus fokozatos átalakítása egy olyan kontextussá, amely már nem, vagy legalábbis kevésbé problematikus. Az érvelés feladata a mindenkori problémák – rendszerint nem végleges, hanem provizórikus, de az alternatívákkal összevetve legelfogadhatóbb – megoldásának megtalálása. Ehhez mindenképp az szükséges, hogy feltárjuk a rivális megoldási lehetőségeket, és döntünk közöttük. Ezért egymással differenciáltan összefüggő plauzibilis következtetések segítségével lépésről lépésre kibővítjük a rendelkezésünkre álló kijelentések osztályát, majd az így létrejövő kontextust koordináljuk és felülvizsgáljuk.
- (f) *A plauzibilis érvelés funkciója.* A plauzibilis érvelés, csakúgy, mint a plauzibilis következtetések, heurisztikus funkciót tölt be. Feladata a mindenkori problémák – nem végleges, hanem provizórikus, de az alternatívákkal összevetve legplauzibilisebb – megoldásának megtalálása.
- (g) *A plauzibilis érvelés ciklikussága és prizmatikussága.* A plauzibilis érvelés során ciklikusan visszatérünk a felvetett problémákhoz, visszamenőlegesen újraértékelve a rendelkezésünkre álló információkat. E *visszamenőleges újraértékelés* (Rescher terminológiájában: ‘retrovalidation’) révén az érvelés nem csupán ciklikus, hanem egyúttal prizmatikus is. Ez azt jelenti, hogy az ismereteket újraértékelő ciklusok folyamatosan megváltoztatják azt a perspektívát, amelyből az információkat értékeljük.
- (h) *Az adat fogalma.* Mint azt több tanulmányban és az említett monográfiában kifejtettük, a nyelvészeti adatok nem olyan közvetlenül belátható igazságok, amelyek bizonyosságot a tapasztalat alapján eleve igazoltnak tekinthetnénk. Az adatokat olyan plauzibilis kijelentéseként értelmezzük, amelyek valamilyen direkt forrásból (például érzékszervi tapasztalatok, bizonyos eszközök, módszerek, eljárások alkalmazása, korpuszok, események, elméletek, az emlékezetünk, sejtések, feltevések, bizonyos elvek – egyszerűség, egyöntetűség stb. –, szakértők, szemtanúk, történelmi források) származnak.

A nyelvészeti elméletalkotás p-modelljének kidolgozása rávilágított

- (a) a nyelvészeti elméletek argumentációs szerkezetének a nyelvészeti kutatómunka eredménye szempontjából releváns voltára,

- (b) ennek következtében a nyelvészeti elméletek argumentációs szerkezete és a nyelvészeti adatok közötti összetett viszonyra,
- (c) következésképpen a nyelvészeti adatok gyökeresen új megvilágításba helyezésének szükségességére, és végül
- (d) ennek eredményeként az utóbbiak olyan, a jelenlegi szakirodalomban eddig fel nem tárt tulajdonságainak kimutatására, amelyek alapján számos, a nyelvészetben jelenleg zajló tudománymetodológiai diszkusszióban nyitva hagyott kérdés megválaszolhatóvá vált.

1.3. Alkalmazások: az esettanulmányok kidolgozása

A kutatási terv hangsúlyozta annak fontosságát, hogy a nyelvészeti elméletek argumentációs szerkezetének egyes aspektusait részletesen kidolgozott esettanulmányokkal támasszuk alá. Az említett összefoglaló monográfia több, mint 20 tömören kifejtett – egymástól lényegesen eltérő háttérfeltevésekre és módszerre épülő nyelvészeti elméleten végrehajtott – esettanulmánnyal szemlélteti a p-modell egyes téziseit. Ezen túlmenően – mint arról a részjelentésekben beszámoltunk – számos részletes, önálló publikációban közzétett esettanulmányt is kidolgoztunk azon témakörökben, amelyeket a kutatási tervben meghatároztunk. Ezek közül – annak igazolására, hogy pontosan követtük a kutatási tervet – a jelen zárójelentésben az alábbiakat emeljük ki:

- (a) A kutatási terv hangsúlyozza a nyelvészeti elméletek inkonzisztenciájának a plauzibilis érvelés sajátosságaival való összefüggését. Ezen összefüggést több – a német affrikáták egy elméletének argumentációs szerkezetében,⁵ a generatív szintaxis egy korai stádiumának egyik hipotézisével, az A fölött A elvével kapcsolatban,⁶ valamint a kormányzás és kötés elméletének egy változatában⁷ fellépő inkonzisztenciáról szóló – esettanulmányban vizsgáltuk. Az esettanulmányok rámutattak arra, hogy a plauzibilis következtetések a nyelvészeti elméletalkotásban az ellentmondások fellépésének forrásai és feloldásuk eszközei. Ezek az ellentmondások mindazonáltal bizonyos esetekben nem oldhatók fel, hanem parakonzisztenciába torkollnak.
- (b) Mint arra egy e célra készült tanulmányban rámutattunk, nagyon fontos további részfeladat volt a plauzibilis érvelés és az érvelési hibák viszonyának tisztázása a nyelvészet argumentációs gyakorlatában.⁸ E problémakör egyik specifikációjaként két, ellentétes hipotézisre épülő, de egyaránt rész-egész és egész-rész következtetéseket alkalmazó kognitív nyelvészeti elméletet – Bierwisch és Lang kétszintű szemantikáját és Lakoff és Johnson fogalmi metaforaelméletét – elemzett egy további esettanul-

⁵ Kertész, A. & Rákosi, Cs.: Inconsistency and Plausible Reasoning in an Analysis of German Affricates. A Case Study in the Philosophy of Linguistics. *Language Sciences* 28 (2006), 386-423.

⁶ Rákosi Cs.: A generatív szintaxis standard elméletének argumentációs szerkezete. 1. rész. *Argumentum* 1 (2005), 62-87; Rákosi Cs.: A generatív szintaxis standard elméletének argumentációs szerkezete. 2. rész. *Argumentum* 2 (2006), 17-47; Rákosi, Cs.: The A over A principle and the argumentation structure of the standard theory of generative syntax. Part 1. *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* 15 (2005), 63-96; Rákosi, Cs.: The A over A principle and the argumentation structure of the standard theory of generative syntax. Part 2. *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* 15 (2005), 189-231.

⁷ Kertész, A. & Rákosi, Cs.: On the metascientific representation of inconsistency in linguistic theories. In: Heusden, B. van & Wildgen, W. (eds.): *Meta-representation, self-organization and art*. Frankfurt am Main etc.: Lang, 2008 (sajtó alatt).

⁸ Kertész, A., Rákosi, Cs.: Überlegungen zu einem heuristischen Modell von Fehlschlüssen. In: Horváth, G. & Bombitz, A. (Hrsg.): *"Die Wege und die Begegnungen"*. *Festschrift für Károly Csúri zum 60. Geburtstag*. Budapest: Gondolat, 2006, 40-54.

mány.⁹ Kimutatta, hogy ezen elméletekben a rész-egész és egész-rész következtetések nem téves, hanem a vizsgált elméletek speciális kontextusában progresszív szerepet betöltő plauzibilis következtetések. Ez az eredmény új megvilágításba helyezi a nyelvészeti elméletalkotás több releváns elemét, és szükségessé teszi a nyelvészeti elméletek egyes tudomány módszertani háttérfeltevéseinek újraértékelését.

- (c) Ugyancsak a plauzibilis érvelés és az érvelési hibák összefüggésrendszerébe tartoznak azok az esettanulmányok, amelyek a ciklikus és a cirkuláris érvelés viszonyát vizsgálták Lakoff és Johnson fogalmi metaforaelméletének példáján.¹⁰ Egyrészt a fogalmi metaforaelmélet vizsgált elméletváltozatai az adatok és a hipotézisek közötti kétirányú, azonban nem körben forgó viszonyra épülnek. Lakoff és Johnson fogalmi metaforaelmélete ezért ebben a vonatkozásban nem cirkuláris, hanem ciklikus és prizmatikus érvelési folyamat, mely konstruktív szerepet töltött be a metaforakutatásban. Ugyanakkor azonban számos olyan jelet találtunk, amelyek arról tanúskodnak, hogy Lakoff és Johnson elméletalkotásának folyamatában – a globálisan ciklikus érvelés mellett – az adatok retrospektív újraértékelésének vannak sokkal inkább cirkulárisnak, semmint ciklikusnak értékelendő aspektusai is. Ezek azt a veszélyt hordozzák magukban, hogy a fogalmi metaforaelmélet egésze körben forgóvá, azaz ineffektívvé válik.
- (d) Darai Zsuzsanna könyvében és tanulmányaiban a kompozicionalitás különböző elméletekben való megjelenésének argumentációs háttérét vizsgálja.¹¹ Kimutatja, hogy a kompozicionalitás elve a formális szemantika XX. század története során újabb és újabb dimenziókkal gazdagodott. A könyv három fő fejezete a kompozicionalitás elvének egy-egy dimenzióját állítja középpontjába, feltárva azokat az érvelési módokat, amelyek ezen dimenziók tematizálásához vezettek. Végül a könyv egy olyan kitekintéssel zárul, amely felvázolja a kompozicionalitás elvének további – informális – kiterjesztési lehetőségeit mindenekelőtt a kognitív szemantika irányába.
- (e) Mint azt a 2006. és 2007. évi részjelentésben említettük, jelen pályázat futamideje alatt került a nemzetközi érdeklődés előterébe a nyelvészeti adatok/evidencia problémaköre. E problémakör meglátásunk szerint szorosan összefügg a plauzibilis érveléssel. Ezen összefüggés feltárására két „state of the art” jellegű esettanulmányt készítettünk.¹² Eredményeik szervesen beépültek a kutatást összegző, az 1.1. pontban említett monográfiába.
- (f) Végül megemlítjük, hogy – kitekintésként – egy esettanulmány a vizsgált nyelvészeti elméletek körét a konverzációelemzésre is kiterjesztette. Az esettanulmány bemutatja

⁹ Kertész, A., Rákosi, Cs.: Plausible vs. fehlerhafte Schlüsse in der kognitiv-semantischen Theoriebildung. Eine Fallstudie. *Argumentum* 1 (2005), 26-61.

¹⁰ Kertész A. & Rákosi Cs.: Ciklikus és prizmatikus érvelés Lakoff és Johnson fogalmi metaforaelméletében. In: Vass. L. (szerk.): *A mondat: kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára*. Szeged: JGYTF kiadó, 2006, 186-191.; Kertész A. & Rákosi, Cs.: Adatok és körben forgó érvelés a fogalmi metaforaelméletben. In: Csatár, P. & Pethő, G. (szerk.): *Szemantikai intuíciók mint nyelvészeti adatok*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó 2007, 95-129.

¹¹ Darai Zs.: *A kompozicionalitás három dimenziója*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005, 176 pp.; Darai Zs.: A természetes nyelvi szinten ható kompozicionalitás elve Frege szemantikájában. 1. rész. *Argumentum* 1 (2005), 88-114.; Darai Zs.: A természetes nyelvi szinten ható kompozicionalitás elve Frege szemantikájában. 2. rész. *Argumentum* 2 (2006), 48-66.

¹² Kertész, A. & Rákosi, Cs.: Conservatism vs. Innovation in the (Un)grammaticality Debate. In: Kertész, A. & Rákosi, Cs. (eds.): *New Approaches to Linguistic Evidence. Pilot Studies / Neue Ansätze zu linguistischer Evidenz. Pilotstudien*. Frankfurt am Main & Bern & Bruxelles & New York & Oxford & Wien: Lang, 2008, 61-84.; Kertész, A. & Rákosi, Cs.: Conservatism vs. Innovation in the Debate on Data in Generative Grammar. In: Kertész, A. & Rákosi, Cs. (eds.): *New Approaches to Linguistic Evidence. Pilot Studies / Neue Ansätze zu linguistischer Evidenz. Pilotstudien*. Frankfurt am Main & Bern & Bruxelles & New York & Oxford & Wien: Lang, 2008, 85-118.

azt a plauzibilis érvelést, amelyre a társadalmi kategorizálás konverzáció-analitikai vizsgálata épül.¹³

2. A kutatás jelentősége

A nyelvészeti elméletalkotás p-modellje és az esettanulmányokban való alkalmazása általánosságban a nyelvészeti elméletalkotás radikálisan új értelmezését tükrözi. Az új értelmezés lényegét a következőképpen foglaljuk össze:

- (a) A nyelvészeti elméletalkotás – speciálisan egy nyelvészeti elmélet és általánosságban a nyelvészeti megismerés eszközei (modellek, módszerek, programok stb.) alkalmazásai – ciklikus és prizmatikus, retrospektív újraértékelésre épülő plauzibilis érvelési folyamatok.
- (b) A nyelvészeti adatok és evidencia szerkezete és funkciói ezen plauzibilis érvelési folyamat sajátosságaitól függenek.
- (c) Az érvelési folyamat sajátosságai adnak magyarázatot többek között a nyelvészeti adatok bizonytalanságára, sokféleségére, kombinálhatóságára, valamint az adatok által kiváltott ellentmondások fellépésére és (időleges) fennállására – azon tulajdonságaikra, amelyekre egyéb metaelméleti modellek nem nyújtanak magyarázatot.
- (d) Lehetővé vált a parakonzisztencia szerepének feltárása a nyelvészeti elméletalkotásban. Az ellentmondások parakonzisztens reprezentációja az inkonzisztencia kezelésének egyik gyakran alkalmazott stratégiája, és ily módon a plauzibilis érvelés heurisztikus folyamatának egyik fontos eleme.
- (e) Elkülöníthetővé vált a plauzibilis érvelés az érvelési hibáktól. Tisztázni tudtuk olyan határesetek státusát, mint a rész-egész és egész-rész következtetések, és megragadhatóvá vált a cirkuláris (körben forgó, hibás, terméketlen) és a ciklikus (nem körben forgó, plauzibilis, termékeny) érvelés közötti alapvető különbség is. Utóbbi eredménynek különös jelentőséget ad az a körülmény, hogy a cirkularitás a jelenlegi kognitív nyelvészet egyik legtöbbit vitatott módszertani kérdése.

Ezek az eredmények új megvilágításba helyezik a nyelvészeti elméletalkotás több releváns elemét, és szükségessé teszik a nyelvészeti elméletek egyes tudomány módszertani háttérfelvéseinek újraértékelését.

3. A publikációs teljesítmény összegzése

A kutatási tervben vállaltuk eredményeink összegzését egy angol nyelvű monográfiában, melyet nemzetközi kiadóhoz nyújtunk be publikálásra, ugyanakkor azt is hangsúlyoztuk, hogy a megjelenésre a lektorálási folyamat és a nyomdai átfutás miatt csak a futamidőt követően kerülhet sor. E vállalást is teljesítettük: a monográfia kézírata – a 4. lábjegyzetben megadott magyar nyelvű összegző mű angol nyelvű változataként – elkészült.¹⁴ Megjelenése – a kiadói átfutás időtartamától függően – 2009-2010-ben várható.

¹³ Iványi, Zs., Kertész, A., Marinecz, K. & Máté, N.: Social Categorization and the Grammar-Pragmatics Relation. An Analysis of Hungarian Data. *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* 16 (2006), 111-157. Kertész András hozzájárulása a publikációhoz jelen OTKA-kutatás keretében és a nyilvántartási szám feltüntetésével készült.

¹⁴ Kertész, A. & Rákosi, Cs.: *Data, Evidence and Plausible Argumentation in Linguistics* (kézirat, megjelenés előtt).

A futamidő alatt 21 publikáció született az OTKA nyilvántartási szám megadásával. Ebből 4 monográfia, köztük egy nemzetközi kiadónál jelenik meg angol nyelven. A 17 tanulmányból 9 idegen nyelvű, az utóbbiak közül 7 nemzetközi kiadványban jelent meg.

Rákosi Csilla a futamidőn belül *summa cum laude* minősítéssel megvédte PhD értekezését a kutatás témájában.